

Tidsskriftet Fønix, Årgang 2017, s. 255–287

Den lutrede streng. Om Grundtvigs og Luthers salmer

Kristoffer Garne, sognepræst, cand.theol.

Dette værk er licenseret under en Creative Commons Kreditering-IkkeKommerciel-IngenBearbejdelse 2.5 Danmark Licens.

Tidsskriftet Fønix
www.foenix1976.dk
ISSN 2446-175X

Den lutrede streng.

Om Grundtvigs og Luthers salmer

I sit *Sang-Værk til den danske Kirke* fra 1837 satte Grundtvig som forspil et uddrag af sit store digt *Nyaars-Morgen* fra 1824.¹ Nogle af stroferne handler om den fornyelse af den lutherske kristendom, som Grundtvig ønskede, og som han selv så sig som bannerfører for – bl.a. omtaler han sig som ”Luther hin lille”. Han beskriver det lutherske hus, altså kirken, som en brandtomt, hvor grunden og murene står fast – den sande kirke har bestået tidens ildprøve. Det leder ham frem til følgende billede, hvori han udtrykker sin vision for den lutherske salmesangs fornyelse:

Som Huset, saa Harpen,
Han slog over Muld,
Fra Elben til Sarpn,
Med Strænge af Guld.
Kast Harpen paa Baalet:
Den Strænge-Leg gild,
Som trodsede Staalet,
Den taaler og Ild,
Sit Offer den bringer
Og klarere klinger
Udglødet den lutrede Stræng.²

Med ordspillet ”den *lutrede* streng” udtrykker Grundtvig sit ønske om at forny et af reformationstidens væsentligste arvestykker,

- 1 Jeg har behandlet *Nyaars-Morgen* i min prisopgave *Romantik og Kristendom belyst gennem Grundtvigs møde med Steffens* (Det Teologiske Fakultet 2016), frit tilgængelig online via rex.kb.dk.
- 2 Grundtvigs *Sang-Værk* bd. 1, forspil, str. 24.

nemlig gudstjenestens salmesang på modersmålet. Med sit sangværk til den danske kirke tog Grundtvig et væsentligt skridt til virkeliggørelsen af dette forsæt, som i 1824 var fremsat som et syn mere end som en egentlig hensigtserklæring.

Man må sige, at det lykkedes Grundtvig at lutre strengen og forny den lutherske salmesang. Og det lykkedes ham at forny Luthers egne salmer ved at gendigte dem. Af Luthers knap 40 salmer er det cirka halvdelen, der stadig er i brug i dag. Og i Den Danske Salmebog fra 2003 har Grundtvig haft en finger med i spillet i mere end halvdelen af tilfældene, hvor han således står som medforfatter sammen med Luther.

Hans Hauge har skrevet om Grundtvig, at han ”opslugte alle tidligere digte i sig for at tilintetgøre dem og gøre dem til sine”.³ Det er rigtigt i mange tilfælde, men andre gange, fx i nogle af Luthergendigtningerne, viser Grundtvig sig som en nænsom og kongenial oversætter. I det følgende vil jeg gennemgå et udvalg af Grundtvigs Luthergendigtninger i salmebogen.

Det følgende er altså ikke en fremstilling eller tolkning af forholdet mellem Luther og Grundtvig i almindelighed, eller en afhandling om Grundtvigs syn på Luther. Sådanne findes allerede, og der bliver også arbejdet med det for tiden.⁴ Jeg forsøger heller ikke at sige noget om Grundtvigs salmedigtning i almindelighed.⁵

3 I en anmeldelse af Peter Balslev-Clausens *Det vingede ord i Grundtvig-Studier* 1992.

4 Senest har Anders Holm i en række nyere artikler arbejdet med emnet. For yderligere, nye perspektiver på forbindelsen mellem Grundtvigs og Luthers teologi henviser jeg til Kristoffer Garne (red.), *Skriften alene? Fem perspektiver på det lutherske bibelsyn* (Fønix 2017).

5 For et nyere signalement af forskningen, se Therese Bering Soltens ph.d.-afhandling, *Troens øjeblik. Et tematisk, hermeneutisk og genreorienteret studie i N.F.S. Grundtvigs salmer* (Det Teologiske Fakultet 2014). Under inddragelse af bl.a. Paul Riceours begreb om den trefoldige mimesis nærmer Solten sig en genredefinition af salmen og forsøger at formulere en poetisk teologi med udgangspunkt i analyser af udvalgte Grundtvig-salmer. Hun vi-

For en egentlig filologisk gennemgang af Grundtvigs gendigtninger af Luther må der henvises til noterne i udgaven af sangværket og Anders Mallings salmehistorie.

I Grundtvigs Luthergendigtninger i salmebogen kan man ane konturerne af en samlet kristendomsopfattelse, som man for min skyld gerne må kalde *luthersk-grundtvigsk*, men som først og fremmest har sit udspring i den bibelske frelseshistorie og kommer til udtryk i menighedens gudstjenestefejring. Efter en historisk indledning gennemgår jeg tre udvalgte salmer, hvor dette kommer til udtryk. Artiklen afrundes med et signalement af, hvad der findes og ikke findes af grundtvigske Luther-gendigtninger i salmebogen.

Den danske gudstjeneste og dens salmer: lidt kirkehistorie

Inden gennemgangen af salmerne vil jeg i strejftog gennemgå den danske, reformatoriske gudstjeneste og salmesangs historie som baggrund for at forstå Luthers og Grundtvigs salmer som *gudstjenestesalmer*, der adskiller sig fra fx læredigte, åndelige sange eller andre rimede vers med melodier.⁶

I 2017 fejrer vi 500-året for den lutherske reformation, eller rettere: for reformationens optakt i form af Luthers teser om afladen. Det var først i 1520'erne, at Luther foretog egentlige reformer af gudstjenesten. Foruden en række småskrifter om gudstjenestens ordning er der overleveret to gudstjenesteordninger fra

ser bl.a., hvordan salmerne giver ”mulighed for en reorientering gennem en fortolkningsproces” af de bibelske skrifter (s. 63). At bruge Ricoeurs arbejde med bibel- og tekstteori som en prisme til at forstå Grundtvigs salmedigtning forekommer at være uhyre produktivt, og Ricoeurs og Soltens arbejde er en slags uudtalt forudsætning for de brudstykker af en salmeteori, som denne artikel kommer frem til under inddragelse af andre tænkere.

6 Grundtvig besad en nøje genrebevidsthed, som er dokumenteret og undersøgt i Sune Auken (red.), *Ved lejlighed. Grundtvig og genrerne* (Forlaget Spring 2014).

Luthers hånd: *Formula Missae* fra 1523, der er en beskrivelse af den latinske romerske messe med en række udeladelser og ændringer, sådan som den blev fejret i Wittenberg, og så *Deutsche Messe* fra 1526, der er et oplæg til en udelukkende tysksproget gudstjenesteordning, hvor en række salmer, heraf flere af Luthers egne, erstatter de liturgiske led fra romermessen,⁷ ikke mindst de såkaldte *ordinariumsled*, der var faste led i messen (til forskel fra *propriumsleddene*, der skiftede med kirkeåret). Til denne nye gudstjeneste skrev Luther en række salmer. Musikteologen Robin Leaver har i en ny bog vist, at menighedssangen i gudstjenesten var et overordentligt væsentlig anliggende for Luther og hans medarbejdere.⁸

Den danske gudstjeneste efter reformationen tog udgangspunkt i Luthers udkast fra *Deutsche Messe* og blev stadfæstet i *Kirkeordinansen 1537/1539*,⁹ der regulerede det danske kirkeliv, herunder hvordan gudstjenesten skulle afholdes. Der var tale om en klar linje med stærk inspiration fra Luther, men med fastholdelse af en stor grad af frihed, sådan som det også stadfæstes i *Den Augsburske Bekendelse* fra 1530: ”til kirkens sande enhed er det tilstrækkeligt at være enig om evangeliets forkyndelse og sakramenternes forvaltning. Det er ikke nødvendigt, at der overalt er

- 7 *Deutsche Messe* findes oversat i *Luthers skrifter i udvalg* bd. 2 (Gad 1963). For nyere behandlinger af Luthers salmer og deres brug som liturgiske led henvises til Marianne Christiansen (red.), *Lutherrosen* (Folkekirkens ungdomskor 2017) og Jørgen Kjærgaard og Ove Paulsen (red.), *Luthers salmer på dansk* (Eksistensen 2017). Se også Nils Holger Petersen, ”Den senmiddelalderlige gudstjeneste og Luthers salmesangsreform” i *Martin Luthers psalmer i de nordiska folkens liv* (Arcus 2008) samt flere andre af bidragene i denne bog.
- 8 Robin A. Leaver, *The Whole Church Sings. Congregational Singing in Luther’s Wittenberg* (Eerdmans 2017).
- 9 Både danske og den latinske tekst såvel som udkastet dertil er udgivet med noter og indledning af Martin Schwarz Lausten, *Kirkeordinansen 1537/39* (Akademisk Forlag 1989).

ensartede menneskelige traditioner og riter eller ceremonier” (artikel 7).¹⁰ Denne balance mellem den tilstrækkelige enhed om forkyndelsen og sakramenternes forvaltning og så friheden til forskellige skikke har gennem tiden vist sig at være en svær opgave, ikke mindst fordi først statskirkens og siden folkekirkens forhold er blevet ordnet af konge og senere folketing, hvilket har betydet, at vi har haft autoriserede ritualer for gudstjenesten, som i princippet skal overholdes, men ofte ikke bliver det – uden synderlige sanktioner mod overtræderne – med god hjemmel i den reformatoriske frihedstradition.

Kronen på værket af den danske reformatoriske gudstjenesten er udgivelsen af Hans Thomissøns *Den danske Psalmebog* fra 1569,¹¹ som bliver forordnet til gudstjenestebrug i alle landets kirker. Her findes foruden danske oversættelser af Luthers og andre tyske salmer en perlerække af danske, nyskrevne og gendigtede salmer, hvoraf en stor del stadig står i den danske salmebog fra 2003. Bagerst i Thomissøns salmebog findes en gennemgang af ”den Danske Evangeliske Messe”. Her beskrives gudstjenestens forløb med anvisninger af salmer således, f.eks. den første salme, hvor der foreslås Luthers ”Af dybsens nød... Eller en anden danske Psalme, som mest kommer offuer Eens met høytiden eller den dags Evangelio”. Denne ordning er udtryk for en klar bevidsthed om gudstjenestens overordnede struktur og indhold, men den giver samtidig plads til en vis frihed, så der kan tages hensyn til lokale forhold og – ikke mindst – kirkeårets temaer og tekster. Den første hoveddel af salmebogen er da også ordnet efter perioderne i

10 Citeret efter Peter Nørgaard Højen (udg.), *Den danske folkekirkens bekendelsesskrifter. Tekst og oversættelse* (Anis 2004), s. 53.

11 Faksimileudgave med efterskrift udgivet af *Samfundet Dansk Kirkesang* i 1997.

kirkeåret, så man der kan opsøge de salmer, der hører sig til på bestemte dage og tider.¹²

Salmebogen blev i 1573 fulgt op af Niels Jespersøns *Graduale*,¹³ der supplerer salmebogen med flere noder, salmevalg til de enkelte dage og ikke mindst muligheden for, at de store købstadskirker mm. kan anvende mere komplicerede musikalske, liturgiske led, undertiden også på latin, i traditionen fra romermessen, hvilket især kommer til udtryk i den udvidede liturgi på helligdagene. Man kan ofte møde den påstand, at reformationen betød et totalt brud med den latinske gudstjeneste, men det er en sandhed med modifikationer, for *gradualet* er udtryk for en respekt for traditionen og en fintfølelse sans for den umistelige arv fra den romerske gudstjeneste.

Det store skred i udviklingen af den danske gudstjeneste sker med *Kirkeritualet 1685*,¹⁴ der følger op på *Danske Lov* fra 1683 ved i enevældens ånd at ensrette og ordne forholdene for den danske kirke, herunder gudstjenesten. Der er i mangt og meget tale om en stadfæstelse af allerede gældende praksis. En af de afgørende forskydninger fra Kirkeordinansen er, at prædikenen i den grad træder i fokus og bliver gudstjenestens omdrejningspunkt, så meget så ritualer forudsætter, at nadveren ikke længere er en naturlig del af gudstjenesten, og derfor trykkes ritualer hertil separat. Teksterne til ritualerne trykkes sammen med kirkeårets tekster og bønner i *Alterbogen* fra 1688, der først blev fulgt op af en ny salmebog og dertilhørende *graduale* i 1699.

12 Der henvises her og i det følgende til Jørgen Kjærgaard, *Salmehåndbogen* bd. 1 (Det kgl. Vajsenhus 2003), der gennemgår de danske salmebøgers historie og meget anskueligt gengiver indholdsfortegnelser og dermed ordningsprincipper for de forskellige salmebøger.

13 Faksimileudgave med efterskrift udgivet af *Samfundet Dansk Kirkesang* i 1986.

14 Seneste udgivelse er: *Danmarks og Norgis Kirke-Ritual 1685-1985*, udgivet af Udvalget for Konvent for Kirke og Theologi.

Det blev biskoppen i Odense, Thomas Kingo, der fik betroet opgaven med at sammensætte en ny salmebog, som først så dagens lys i 1699, efter at Kingos første og egenrådige udkast til halvdelen af kirkeåret (*Vinterparten*) fra 1689 var blevet trukket tilbage af kongen. Kingos salmeprojekt er et af kirkehistoriens mest ambitiøse foretagender og består simpelthen i en gennemreguleret, dansksproget salmesangsmesse med forordnede salmer til hver eneste led i hver eneste gudstjeneste året rundt. I 1676 havde han i et ærevers i en digterkollegas udgivelse beskrevet sin vision for salmesangens fornyelse. Digtet begynder sådan her:¹⁵

Fryd dig Guds Kirke, du som her i Norden grøder,
 Og groer til Daglig vext, og dine Børn opføder,
 Med den usvigelig og Himmel-melke-mad,
 Hvor ved saa mangen Siæl sig finder sund og glad.
 Hør hvor din Harpe nu med deylig Tone stemmis,
 Og du med Engle-Sang alt Dag fra Dag forfremmis,
 Saa du som før var Lesp, og haffde Tungebaand,
 Nu taler, siunger med en Himmel-frisked Aand.

Når Kingo beskriver salmesangen som himmelsk mælkemad, siger han indirekte og med bibelske allusioner (til 1 Kor 3,1-3 og 1 Pet 2,2), at den danske kirke som en anden nyfødt indtil nu har levet af mælk, i form af reformationstidens salmedigtning, og først nu er blevet voksen og moden til ordentlig salmedigtning. Kingo skriver senere i digtet om den nye salmesang af ham selv og kollegaerne:

Nu stiger Kunsten flux! Gud lærer dig at siunge,
 Hver Dag en bedre Sang, fornyer Mund og Tunge,
 Saa dig din Psalme maa til meer Andactis Fryd
 Opvække Dag fra Dag og laane Engle-Lyd!

15 Trykt i Kingos *Samlede Skrifter* bd. 1 (DSL 1975), s. 251f. Se også Erik A. Nielsen, *Thomas Kingo* (Gyldendal 2010), s. 210.

”Kingos salmebog”, som 1699-salmebogen ofte omtales, holdte sig i brug længe, men blev i 1740 suppleret af Erik Pontoppidans salmebog, der bl.a. trykte en del af Brorsons salmer, hvoraf de fleste ikke var beregnet til gudstjenestebrug, men til andagt. Man skal huske, at der altid sideløbende med det officielle forordnede gudstjenesteliv har udfoldet sig et rigt fromhedsliv med sang og andagt i hjemmene og andre steder. Det er en historie for sig. Pontoppidans salmebog bliver i 1778 fulgt op af Ove Guldbergs salmebog, der dog kun holder sig indtil 1798, hvor det største brud med traditionen siden reformation sker med *Evangelisk-kristelig Psalmebog*, der siden skulle blive genstand for hård kritik, ikke mindst af Grundtvig. Med denne salmebog er forståelsen af salmerne som gudstjenesteled helt forsvundet. Salmebogen er ordnet efter læremæssige og tematiske principper, og de fleste af salmerne er gendigtet, nogle til ukendelighed, i oplysningstidens sprogbrug og til dens forestillingsverden. Kirkeårspræget er helt forsvundet, og salmevalget er i princippet stillet frit.

Selvom der er gjort meget for at råde bod på den skade, som *Evangelisk-kristelig Psalmebog* har forvoldt på den danske gudstjeneste, så bærer vi på i hvert fald to punkter videre på en arv derfra: Det gælder det frie salmevalg og salmebogens inddeling efter mere dogmatiske principper, og ikke efter kirkeåret og gudstjenesten. Jeg tror ikke, at man kan overvurdere den betydning, dette inddelingsprincip og den kristendomsforståelse, det udspringer af, har haft for forståelsen og forvaltningen af gudstjenesten sidenhen.

Grundtvigs salmedigtning og gudstjenesten

Grundtvig søgte bag om 1700-tallet tilbage til Kingos, Luthers og siden også middelalderens og oldkirkens salmedigtning. Ud fra sit syn på, at kristendommen ikke først og fremmest er Bibel og lære-

sætninger, men det gudstjenestefejrende fællesskab, digtede Grundtvig en perlerække af salmer. Grundtvigs salmer lever i høj grad af deres gudstjenestelige forankring, og en hel del tematiserer også direkte gudstjenesten, enten menigheden som Gudsfolket her og nu eller betydningen af Guds handling i de forskellige led af gudstjenesten. Grundtvig udgav ganske vist en række salmesamlinger i sit liv, ikke mindst hovedværket *Sang-Værk til den danske Kirke* fra 1837, men nogen egentlig salmebog i stil med Kingos forfattede han aldrig, men han kom til at sætte et afgørende præg på alle salmeudgivelser fra den nye salmebog i 1855 og frem til i dag og var selv involveret i flere salmeudgivelser.¹⁶

Hvad angår udviklingen af gudstjenesten op til Grundtvigs tid, så havde praksis siden Kirkeritualet 1685 været, at ændringer blev reguleret ved løbende lovgivning, som tryktes i nye udgaver af ritualet og alterbogen. Derudover var liturgisk selvtægt blevet et udbredt fænomen, hvorfor tiden i den grad kaldte på liturgiske reformer. I 1839-40 forsøgte man sig med et fuldstændigt nyt og gennemarbejdet forslag til ritualer og alterbog, som blev forfattet af Sjællands biskop J.P. Mynster. Det strandede imidlertid, bl.a. pga. den kritik og de stærke krav om kirkelig frihed, som blev fremsat af Grundtvig (i hans *Frisprog*) og hans ligesindede.

Det kan være på plads her at anføre lidt om Grundtvigs syn på salmedigtningen. Man kan sammenfattende sige,¹⁷ at en salme ifølge Grundtvig skal være *bibelsk, poetisk og folkelig*.¹⁸ Det var Luthers salmer, men på Grundtvigs tid trængte de til en opfrisk-

16 Fx *Fest-Salmer*, som blev videreført og brugt i Vartov Kirke og andre steder langt op i det tyvende århundrede. Her er salmerne inddelt efter kirkeåret.

17 Se for de følgende citater og mere uddybende Jørgen Sørensen, ”Grundtvig og ældre dansk salmedigtning” i *Grundtvig-Studier* 1964.

18 Kriterierne ligger ikke langt fra dem, som Luther fremsætter i et brev om salmedigtning til Georg Spalatin i 1523, trykt i Steffen Kjeldgaard-Pedersen & Carl Axel Aurelius, *Martin Luther i lyset af hans breve* (Eksistensen 2017), s. 201f.

ning, fordi de enten var blevet maltrakteret i *Evangelisk-kristelig Psalmebog*, eller fordi de var blevet videreført i den oprindelige sprogdragt, de havde fået på reformationstiden, og derfor var gået ud af brug. Grundtvig kunne derfor kalde Thomas Kingo for ”salmisten i det danske kirkekor”, fordi han var den sande viderefører af den reformatoriske salmesang.

I en anmeldelse af en udgivelse af Kingos salmer (udgivet af P.A. Fenger med stærk tilskyndelse fra Grundtvig) fra 1828¹⁹ gør Grundtvig sig nogle overvejelser om salmen og kommer bl.a. med følgende udsagn, som er meget sigende for hans syn på sagen: han skriver, at man ”kunde ønske lidt mindre om Helvede, og lidt mere om Himmerig”, og at salmer skal kunne ”tiltale og oplive *hele Menigheden*”. Senere, i 1845, skriver han, at det er ønskeligt, at det personlige forfatterpræg bør træde i baggrunden i kirkesalmerne: man bør ”lade det individuelle være det *kirkelige og folkelige* underordnet”. I disse tre udsagn: At der skal være mere himmerige og mindre helvede; at salmerne skal være hele menighedens; og at det personlige skal træde i baggrunden for det kirkelige og folkelige, har vi de grundsynspunkter, som gør sig gældende i Grundtvigs gendigtninger af Luthers salmer.

Om udviklingen af gudstjenesten frem til i dag skal følgende nævnes: I 1885 indførtes Anden Tekstrække – inspireret af bl.a. Mynsters forslag – så de bibelske læsninger i gudstjenesten veksler hvert andet år. Det har medført en større variation, ikke mindst i det bibelstof, præsten kan prædike over, og tilskyndet til en række nye salmer, ikke mindst i nyere tid. Til gengæld giver det den vanskelighed for tilrettelæggelsen af gudstjenesten, at mange af de store, klassiske salmer, ikke mindst Grundtvigs og Kingos, der i reformationstidens ånd kan virke som hele gudstje-

19 Trykt i *Theologisk Maanedsskrift* 1828, se udgivelse og indledning på www.-grundtvigsværker.dk.

nesteled, bliver vanskeligere at bruge, fordi de er tæt knyttede til den gamle første tekstrække, som har rødder tilbage i 300-tallet og måske længere endnu.

Danmark fik en ny ritualbog i 1912.²⁰ Forud var gået et længere kommissionsarbejde, men da Peder Madsen i 1909 overtog Sjællands bispestol, overtrumfede han kommissionens arbejde og udfærdigede en række forslag til ændringer, som hurtigt blev taget i brug, og hvoraf de fleste gælder den dag i dag. En af styrkerne ved det nye ritual er, at nadveren igen indtager sin plads som gudstjenestens højdepunkt efter at have levet en skyggetilværelse som en slags appendix til den egentlig gudstjeneste i Kirkeritualet 1685. I 1953 kom der er en ny salmebog for hele Danmark, og her havde Grundtvigs salmer, og herunder hans mange gendigtninger af Luther, en central plads.

I 1992 fik folkekirken så ny bibel, ritualbog og alterbog på en og samme tid. Forud var gået lang tids arbejde, ikke mindst i kirkeministeriets liturgiske kommission,²¹ men i mangt og meget er ordningen (for) trofast mod 1912-ritualet og tidligere alterbøger med anden tekstrække. På et enkelt punkt er den dog revolutionerende, idet der er kommet læsninger fra Det Gamle Testamente ind som en fast del af højmessens,²² hvilket må betragtes som en naturlig udvikling, eftersom de tidligere gudstjenesteformer, hvori GT ellers har optrådt, ikke længere var og er en så naturlig del af det fælles kirkeliv. Det betyder, at Grundtvigs gendigtninger af de

20 Om udviklingen frem til denne, se Jens Rasmussen, ”Liturgi og tekster mellem statskirke og folkekirke” i *Kirkehistoriske Samlinger* 2012.

21 Herom kan man læse i de løbende udgivne betænkninger, som kan findes på nettet, i Erik A. Nielsen, *Den skjulte gudstjeneste* (Anis 1987, genudgivet 2011) og i Holger Villadsen, *Folkekirkens gudstjenestereform 1992* (Books on Demand 2011).

22 Se herom i Gitte Buch-Hansen og Frederik Poulsen (red.), *Bibelen i gudstjenesten* (Det Teologiske Fakultet 2015).

gammeltestamentlige salmer²³ er kommet til værdighed som naturlig ledsager til de gammeltestamentlige læsninger på mange søndage.

I 2003 fulgtes gudstjenestereformen fra 1992 så op af en ny salmebog, der lægger sig meget i forlængelse af sine forgængere, men indoptager en del nyere salmer. Her er mange af Luthers salmer i overvejende grad videreført i den form, som Grundtvig har givet den, og når en dansk kirkegænger i dag synger Luthers salmer, møder han eller hun den lutherske kristendom gennem Grundtvig. Det skal vi se tre eksempler på i det følgende.

”Var Gud ej med os denne stund” (DDS 338)

Den første salme, som jeg vil gennemgå, er passende nok en gendigtning af den gammeltestamentlige Salme 124. Luthers forestilling om salmedigtning var, at den skulle være gendigtninger af de gammeltestamentlige salmer i Salmernes Bog. I et brev til sin ven, kurfyrstens sekretær Georg Spalatin,²⁴ skriver han i 1523 om salmedigtningen: ”Jeg har planer om at følge profeternes og de gamle kirkefædres eksempel og forfatte salmer på modersmålet for folket, dvs. åndelige sange, for at Guds ord også gennem sangen kan forblive blandt folk.” Og han fortsætter, idet han opfordrer Spalatin til at ”forsøge at omsætte en af salmerne [i Salmernes Bog] til en sang... Jeg ser imidlertid gerne, at nymodens og højtravende ord undgås, så der af hensyn til folks fatteevne så vidt muligt kan blive sunget helt enkle og almindelige ord, der dog samtidig er sobre og passende; endvidere skal meningen gengives klart og ligge så tæt på salmen som muligt”. En salme skal altså være en sang, dvs. rimede vers, der gengiver de bibelske salmer på et jævnt modersmål og holder sig så tæt til den oprindelige mening

23 Gennemgået i Svend Bjerg og Søren Holst, *Den gyldne harpe* (Alfa 2011).

24 Trykt i *Martin Luther i lyset af hans breve*, s. 201f

som muligt. Luther vedlægger selv sit eget forsøg, salmen *Af dybsens nød*, en gendigtning af Salme 130, der nogle gange næsten ord for ord følger hans egen bibeloversættelse af salmen, sådan som den kom til at stå i Lutherbiblen.²⁵ Det samme gør sig gældende med denne gendigtning af Salme 124, hvilket følgende sammenstilling af udvalgte strofer viser:

<i>Salme 124 i Lutherbiblen²⁶</i>	<i>Luthers salme²⁷</i>
1. WO der HERR nicht bey vns were So sage Jsrael.	1,1 Wer Gott nicht mit vns disse zeyt 1,2 so sol Jsrael sagen
3 So verschlügen sie vns lebendig	2,3 Verschlungen hetten sie vns hyn
4 So erseuffte vns wasser	2,5 Wyr wern als die eyn flutt erseufft
5 Es giengen Wasser allzu hoch	2,6 und vber die gross wasser leufft
6 Gelobet sey der HERR/ Das er vns nicht gibt	3,1 Gott lob vnd danck/ der nicht zu gab
7 Vnser Seele ist entrunnen Wie ein Vogel dem stricke des Voglers Der strick is zurissen/ vnd wir sind los	3,3 Wie eyn vogel des stricks kompt ab 3,4 ist vnser seel entgangen 3,5 Strick is entzwey vnd wyr sind frey
8 Vnser Hülffe stehet im Namen des HERRN Der Himel vnd Erden gemacht hat	3,6 Des Herren namen stehet vns bey 3,7 Des Gotts hymels und erden

I brevet til Spalatin nævner Luther en lang række salmer, som kunne oversættes til tyske vers, men mærkeligt nok ikke denne, som han ellers tager fat på året efter. Han føler sig formentligt til-

25 Se Jørgen Kjærgaards gennemgang i *Luthers salmer på dansk*, s. 24ff.

26 Jeg anvender følgende udgave af 1545-Biblen: D. Martin Luther, *Die gantz Heilige Schrift Deudsch*, udg. Hans Volz (Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt 1972).

27 Jeg citerer Luthers originaltekster efter trykket i *Luthers salmer på dansk*, her s. 266f

skyndet af Justus Jonas' salme over samme Davidssalme.²⁸ At Salme 124 bliver taget op her i den reformatoriske salmesangs første år, er ikke så mærkeligt, eftersom dens 8. vers fra det 11. århundrede blev brugt i den latinske messes indledning som en slags påkaldelse af Herren: *adiutorium nostrum in nomine Domini* (Vulgata 123,8), ”vores hjælp er i Herrens navn”.²⁹ En sådan gennemgående liturgisk brug som en åbning af gudstjenesten har salmen dog ikke haft, hverken hos Luther eller i den danske reformationstid, men den står der endnu.

Den gammeltestamentlige forskning placerer Salme 124 mellem de såkaldte ”Valfartssange” (Sl 120-134),³⁰ men kan ikke sige noget sikkert om dens oprindelig anvendelse, endsige noget om hvilke begivenheder den refererer til, når den taler om Israels udfrielse fra dens fjender (”mennesker”) og bruger billederne med redningen fra det brusende vand og befrielsen som fuglen fra fuglefangeres fælde.³¹ Jeg vil dog mene, at det er nærliggende at forstå salmen og den måde, den bliver brugt på af salmedigterne, i lyset af den kollektive erindringskultur, som ifølge kulturhistorikeren Jan Assmann er kendetegnende for store dele af Det Gamle Testamente.

Jan Assmann skelner i sin bog *Exodus* fra 2015 mellem tre ’historiske lag’ i gammeltestamentlige tekster, der erindrer en fortidig begivenhed: historie (hvad der er sket), myte (hvad der fortælles) og litteratur (overleveringens skriftlige udarbejdelse).³² Ifølge Assmann er det udfrielsen fra Egypten, fortalt i 2 Mos, *Exodus*, der

28 Se gennemgangen af salmen i Anders Malling, *Dansk Salmehistorie* bd. 5 (J.H. Schultz Forlag 1962-1978), s. 94.

29 Se J.A. Jungmann, *Missarum Solemnia. Eine genetische erklärung der römischen Messe* bd. 1 (Herder 1962), s. 399.

30 Se Else K. Holt og Kirsten Nielsen (red.), *Dansk kommentar til Davids salmer* bd. 3 (Anis 2009), s. 200.

31 Sst. s. 212f.

32 Jan Assmann, *Exodus* (CH. Beck 2015), s. 55.

er den afgørende fortidige begivenhed for de gammeltestamentlige forfattere, som igen og igen vender tilbage til den. Vil man forstå de bibelske teksters betydning, må man ifølge denne 'teori' om den kulturelle erindring (tysk: 'Gedächtnis') spørge til, hvad tekster vil med den måde, de erindrer fortidige begivenheder på. Salmer kan altså ifølge Asmanns definition betragtes som litterært gestaltede myter til erindring om 'historiske' begivenheder.

Set i et større perspektiv er det overhovedet denne litterært gestaltede erindring, der konstituerer Israel som et gudsfolk. Det ser vi også i Salme 124. Asmann skriver, at erindringen er det vigtigste grundlag for det bibelske begreb om folket, idet Israel definerer sig som gruppe ud fra en normativ fortid, der er konstitutiv for dets religion.³³ Asmann ser også de gammeltestamentlige bud om lovoverholdelse og troskab mod Herren som i bund og grund konstitueret af denne kollektive erindring: en erindring om troskab mod den pagt, som Herren har lovet at overholde sin del af. Troskaben mod Herren motiveres af en taknemmelig erindring om udfrielsen af Egypten.³⁴

Nu er der som nævnt tvivl om, hvilke begivenheder Salme 124 beretter om, og hvordan den har været brugt, men den kunne godt være en *historierekapitulation* (Asmanns udtryk) af udfrielsen fra Egypten og særligt overgangen over Det Røde Hav. Under alle omstændigheder er det erindringen om Guds velgerninger i fortiden, der motiverer lovprisningen af Herren og dermed konstituerer det kollektive subjekt, der taler i salmen. De gammeltestamentlige salmers erindrende brug af fortiden som konstituerende for nutiden er en afgørende forudsætning for de nytestamentlige forfatters brug af Det Gamle Testamente og særligt salmerne – og dermed for den kristne salmedigtning.

33 Sst., s. 239.

34 Sst., s. 237.

Det er således produktivt at forstå Luthers og Grundtvigs salmer i lyset af denne store teologi- og litteraturhistoriske tradition, som Jan Asmann beskriver, og som andre har forsøgt at indkredse. Litteraturhistorikeren Northrop Frye taler om *genskabelse* forstået på den måde, at fortidige begivenheder, de være sig 'fiktive' eller 'historiske', rekonstrueres i en tekstlig sammenhæng og bliver bestemmende for et aktuelt forhold. Frye forbinder dette begreb om genskabelse med Søren Kierkegaards begreb om *gentagelsen* som en "forlæns erindring" og især med den bibelske typologi, sådan som litteraturhistorikeren Erik Auerbach har beskrevet den i sit *Figura*-essay.³⁵ En af Auerbachs definitioner af typologien, som han kalder figuraltolkning, lyder sådan her:

Figuraltolkningen frembringer en sammenhæng imellem to begivenheder eller personer, i hvilken den ene af dem ikke blot betyder sig selv, men også den anden, og den anden til gengæld indeslutter eller opfylder den første. Figurens to poler er skilt fra hinanden i tid, men ligger begge som virkelige hændelser eller skikkelser inden for tiden... indeholdt i den flydende strøm, som det historiske liv er.³⁶

Som et klassisk eksempel på figuraltolkningen, der har relevans for tolkningen af denne salme, kan man nævne Paulus' opfattelse, at den kristne menighed er det sande Israel. Typologien indeholder tillige et fremtidigt, eskatologisk perspektiv: Fortællingen om Guds gode gerning mod Israel i urtiden og mod menigheden ved Kristus og i Helligånden skaber tillige en forventning om fremtidig frelse. Med den franske kirkehistoriker Jean

35 Dette sker i Northrop Frye, *Creation & Recreation* (University of Toronto Press 1980), s. 59ff. Jeg har selv tidligere inddraget Frye og Kierkegaard i min tolkning af Grundtvigs forhold til romantikken i min prisopgave. Se også Jørgen I. Jensens perspektivrige artikel "Auerbach og gentagelsen" i *Transfiguration* 1/2 (1999) (optrykt i *Mødepunkter* (Anis 2004), i samme nummer af *Transfiguration* er Auerbachs essay, "Figura", oversat til dansk.

36 Auerbach, "Figura", s. 129.

Danielous udtryk fører fortælling (*narratio*) til forventning (*expectatio*): den kristne tænkning hviler i troen på, hvad Gud har gjort i fortiden, for at grundfæste håbet om, hvad han vil gøre i nutiden og fremtiden.³⁷

For salmedigteren betyder denne måde at tænke på en mulighed for direkte at identificere sig med det jeg eller vi, der taler i de gammeltestamentlige salmer, og at identificere den bibelske beretning med sin egen samtid. Biblen bliver holdt op som et spejl for den, der læser i den, og dermed kan læseren lade sig digte ind i den bibelske fortælling. For Luther og hans samtid betød det, at Salme 124 kom til at beskrive den evangeliske frihed, som blev opnået i kampen mod paven og romerkirken. Israel betød således de evangeliske kristne, der var ved at blive opslugt af Pavekirken.³⁸

Da Grundtvig i 1843 – for anden gang i sit liv – gendigter Luthers salme til en salmeudgivelse, læser han salmen typologisk og digter sin egen tid ind i den, men samtidig forbryder han sig mod typologiens væsen ved på pædagogisk vis at erstatte Israel med ”Kirken”:

Var Gud ei med os nutildags,
Maa Kirken vel bekiende.³⁹

Således tværer han sammenhængen mellem den oprindelige tekst og salmens ’vi’ ud i ansigtet på læseren og fratager ham dermed muligheden for at spejle sig i den oprindelige bibelske fortælling. Det blev heldigvis foreløbigt ikke til noget med den sal-

37 Jean Danielou, *The Bible and the liturgy* (University of Notre Dame Press 1956), s. 142. Danielous tolkning af sakramenterne som typologiens virkeliggørelse ville være en produktiv nøgle til forståelse af den sakramentale forankring af mange af Grundtvigs salmer, men da dette aspekt er mindre fremtrædende i Grundtvigs gendigtninger af Luthers salmer, skal det ikke forfølges her.

38 Se Malling, *Dansk Salmehistorie* bd. 5, s. 94.

39 Grundtvigs *Sang-Værk* bd. 3, nr. 270, str. 1.

meudgivelse, som Grundtvig arbejdede på i 1843. Salmen blev første gang offentliggjort i P.A. Fengers tillæg til *Evangelisk-Christelig Psalmebog* fra 1857, og der var det atter Israel i første linje.

Grundtvig havde nemlig allerede gendigtet salmen i 1811 efter sit såkaldte kristelige gennembrud og – ifølge egen overbevisning – kald til at forny den lutherske kristendom i Danmark. Denne gendigtning lægger sig langt tættere op af Luthers tekst, og med få variationer taget fra de senere udgaver var det denne tekst, der kom med i Salmebogen 1953 og står i vores salmebog i dag. Luthers salme ser således nu ud som følger med de små ændringer, senere redaktører har givet Grundtvigs oprindelige gendigtning (til højre, Luthers original til venstre):

<p>1. Wer Gott nicht mit vns dsse zeyt so sol Jsrael sagen Wer Gott nich mit vns dise zeyt wyr hetten must verzagen Die so eyn armes heufflin sind veracht von so viel menschen kind die an vns setzen alle.</p> <p>2. Auff vns is so zornig yhr synn wo Gott hett das zu geben Verschlungen hetten sie vns hyn mit gantzen leyb und leben Wyr wern als die eyn flutt erseufft vnd vber die gross wasser leufft Vnd mit gewallt verschwemmet.</p> <p>3. Gott lob vnd dank /der nicht zu gab das yhr schlund vns möcht fangen Wie eyn vogel des stricks kompt ab is vnser seel entgangen. Strick ist entzwey und wyr sind frey Des Herren namen stehet vns bey Des Gotts hymels und erden.</p>	<p>1. Var Gud ej med os denne stund, må Israel bekende, var Gud ej med os denne stund, forgik vi i elende; thi vi er kun en lille flok, men fjendens hob er talrig nok, som os opsluge ville.</p> <p>2. De truer os så vredelig, og ville Gud tilstede, opslugte de os visselig med al vort liv og glæde; da blev vi som det flade land, hvorover flodens høje vand med styrke sig henvælter.</p> <p>3. Men lovet være du, vor Gud! du hjælper os af fare, vor bange sjæl du leder ud som liden fugl af snare; ja, snaren brister, vi er fri, thi Herrens navn os stander bi, han skabte jord og himmel.</p>
---	--

Der er her tale om en genuin sangbar versificering af den bibelske salme efter Luthers ånd – og tæt følgende hans oprindelige gendigtning – hvor salmens ”vi” skriver sig ind i den bibelske tekst og fortæller om Guds velgerning mod dem. Modsat Salme 124, der i højere grad betoner det fortidige, så lægges vægten her – både i Luthers og Grundtvigs gendigtning – på den syngende menigheds nuværende øjeblik og betoner Guds frelsende handling som en indgriben her og nu. Men uden det bibelske forlæg og brugen af egennavnet Israel om salmens vi, så var der ingen historie at fortælle om Guds velgerning, for kun som forankret i frelseshistorien om Guds gode gerning mod Israel giver salmen mening. Det er den bibelske urmyte om Guds frelse af Israel, der rekapituleres, og dermed er det den bibelske historie, hvori den syngende menigheds frelse forankres.

Salmen, der er skrevet på et af de mest brugte versemål med mange klassiske melodimuligheder, fortjener at være i brug som indgangssalme på de søndage i kirkeåret, hvor Guds frelse af Israel tematiseres i de gammeltestamentlige læsninger, ikke mindst på 4. søndag efter påske i anden tekstrække, hvor Salme 124 er den gammeltestamentlige læsning. Anvendes denne salme som gudstjenestens første, vil man stille sig i kontinuitet med den vestlige højmesses traditionelle brug af en gammeltestamentlig salme som introitus, som både Luthers *Deutsche Messe* og *Kirkeordinansen* foreslår det. I denne henseende, og brugt på denne måde, er både Luther og Grundtvig genuine videreførere af såvel de bibelske tekster som den katolske gudstjenestetradition. Når denne salme synges, betones sammenhængen i Guds frelseshandling fra skabelsen over udfrielsen af Israel og op til den kristne menighed i dag, der synger om, at Gud er med os ”denne stund”.

”Det kimer nu til julefest” (DDS 94)

Den vel nok mest kendte af Grundtvigs Luther-gendigtninger er ”Det kimer nu til julefest” (DDS 94). Grundtvig forsøgte utallige gange at gendigte Luthers børnejulesalme ”Vom Himmel Hoch, da kam ich her”, men det blev en andens gendigtning, der fik lov at komme med i salmebøgerne indtil i dag.

Til gengæld har salmebøgerne så bragt Grundtvigs ”Det kimer nu til julefest”, som er en fri nydigtning med Luthers salme som inspiration. Salmen blev til i julen 1817 som rosinen i pølseenden på flere andre Luthergendigtninger i 300års-reformationsjubilæet. I Luthers julesalme, skrevet til børn og måske opført ved et kryb-bespil, er det først en engel, der fortæller om begivenhederne julenat, hvorefter hyrderne tager over. Hos Grundtvig er historien fortalt i tredje person og lagt frem i nutiden. Her er det ikke englen, men Kristus selv, der kommer ned fra himlen i første vers.

Luther gør sig i salmen samtidig med begivenhederne julenat i Bethlehem. Grundtvig fortæller om julenat som noget fortidigt, men fra og med det, der nu er sjette strofe, og salmen ud sker applikationen på salmens jeg:⁴⁰

Velan, min sjæl, så vær nu glad,
og hold din jul i Davids stad,
ja, pris din Gud i allen stund
med liflig sang af hjertens grund!

Ja, sjunge hver, som sjunge kan:
Nu tændtes lys i skyggers land,
og ret som midnatshanen gol,
blev Jakobs stjerne til en sol.

40 Om salmers, især Kingos, skift fra genfortælling af bibelhistorie til applikation på ’læseren’ i nuet, se Erik A. Nielsen, *Kristendommens retorik* (Gyldendal 2009), s. 359ff. og gennemgående i det efterfølgende bind om *Thomas Kingo*.

Nu kom han, patriarkers håb,
med flammeord og Himmel-dåb;
og barnet tyder nu i vang,
hvad David dunkelt så og sang.

Kom, Jesus, vær vor hyttegæst,
hold selv i os din julefest!
Da skal med Davids-harpens klang
dig takke højt vor nytårssang.

Senere redaktører udelod med velberåd hu et enkelt vers mellem den nuværende strofe 6 og 7, da Grundtvigs 1837-bearbejdning blev optaget som kirkesalme:

O fryd dig, Mark, syng høit du Skov!
I Muldet gaaer nu Herrens Plov,
Og selv Han lægger Sæd i Jord
Til Himmel-Brød paa Alter-Bord.⁴¹

Med dette vers afbrydes nemlig den kæde af typologisk udlægning eller figuraltolkning, som ellers er salmens afslutning, til fordel for en utidig nutidig applikation i stil med ændringen af "Israel" til "Kirken" i den forrige salme. Redaktørerne af Grundtvigs salmer ser ud til at fornemme den udfoldede bibelske typologi tydeligere, end Grundtvig selv gjorde.

At Jakobs stjerne bliver til en sol, er den klassiske typologiske udlægning af Bileams spådom fra 4 Mos 24,7: "En stjerne træder frem fra Jakob", der opfyldes julenat, da Guds søn, Messias, Jesus Kristus, fødes og lægges i krybben. Men Grundtvig kan ikke nøjes med denne ene spådom: Jesus Kristus er opfyldelsen af alle patriarkers håb og af profetierne i Davids sange, altså de gammeltestamentlige salmer. Således er det ikke bare englens julenat, der synger med på menighedens julesang, men hele Det Gamle Testa-

41 Grundtvigs *Sang-Værk* bd. 1, nr. 194, str. 16.

mentes forudsigelser klinger med. Det er Davids-harpen, Det Gamle Testaments frelseshistorie som forudsætning for Det Nye Testaments frelseshistorie, der er klangbunden for den kristne menigheds takkesang for frelsen i Jesus Kristus.

Mens Luthers salme og den mere tekstnære gendigtning af den i salmebogen (DDS 95) utvetydigt hører til juledag og også er blevet placeret her i traditionen,⁴² så hører Grundtvigs friere gendigtning måske bedst til juleaftensdag, hvor den da også er blevet indsunget som en uundværlig del af denne ”nye” højtid.⁴³

Det gammeltestamentlige eller typologiske perspektiv er i øvrigt mindre udfoldet i Grundtvigs gendigtninger af to andre julesalmer: ”Fra himlen kom en engel klar” (DDS 96) og middelaldersalmen med Luther som oversætter ”En sød og liflig klang” (DDS 116), hvor Grundtvig har haft mindre trang til at omtolke teksten og i stedet søgt at give en mere genuin gendigtning af sine forlæg.

”Lovet være du, Jesus Krist” (DDS 108)

Julesalmen ”Lovet være du, Jesus Krist” med rødder i den latinske gudstjeneste,⁴⁴ fortjener at blive fremhævet⁴⁵ for at vise, hvordan Grundtvig kan være tro mod forlægget fra Luther, samtidig med at han forstærker eller omtolker visse af billederne i sin gendigtning. Salmen stod i Grundtvigs *Sang-Værk* i 1837, men blev senere ændret og trykt til sang juledag 1845 sammen med bl.a. ”Et barn

42 *Luthers salmer på dansk*, s. 327.

43 Se Jørgen I. Jensen, *Den fjerne kirke* (Samleren 1995), s. 76f.

44 Se fx *Luthers salmer på dansk*, s. 158

45 En gennemgang vers for vers er foretaget i Niels Thomsen, ”Luthers salmer i Grundtvigs prisme” i *Martin Luthers psalmer i de nordiska folkens liv*, s. 147ff.

er født i Betlehem”. Denne tryksag blev i øvrigt startskuddet til, at Grundtvigs salmer gik fra at være læsetekster til menighedssang.⁴⁶

Det første, der springer i øjnene ved en direkte sammenligning mellem Luthers og Grundtvigs tekst, er det ændrede omkvæd: Luther – og de første danske oversættelser – har ”Kyrioleys”, altså en sammentrækning af *Kyrie eleison*, græsk for ”Herre, forbarm dig over os”, som lyder flere gange i evangelierne. Kyrie er et fast gudstjenesteled i begyndelsen af den romerske messe, som videreførtes i ændret form ved reformationen og endnu i dag findes som mulighed i ritualbogen fra 1992. Kingo gjorde det til en dansk salme på vers, men på Grundtvigs tid var den i kraft af det frie salmevalg gået ud af brug som fast led. Grundtvig brød sig, ligesom Kingo før ham, tydeligvis ikke om græske og latinske reminiscenser i gudstjenesten. Han kunne så have valgt at finde en passende dansk oversættelse, men det er, som om anråbet om forbarmelse byder ham imod i en gudstjenestesalme, der skal lovprise Gud,⁴⁷ og derfor vælger han at erstatte kyrie-omkvædet med ”O, Gud ske lov!”, som han i øvrigt genbrugte i to salmer med samme verssmål, som stadig er i brug: ”Lille Guds barn, hvad skader dig?” (DDS 41) og bryllupssalmen ”Alterlyset i Herrens hus” (DDS 702). Salmens omkvæd ændres altså fra at være en bøn til Kristus til at være en lovprisning af, at Gud blev menneske i Kristus. Dette forstærker, sammen med Grundtvigs mere sprudlende billedsprog i øvrigt, den lovprisningstone, som allerede ligger i Luthers salme.

Grundtvig er ellers meget kongenial med Luther, hvad angår salmens forløb og ”indhold”, men en anden gennemgribende ændring består i, at han stryger den syvende og afsluttende strofe og

46 Se fx Malling, *Dansk Salmehistorie* bd. 3, s. 262 med videre henvisninger.

47 Han ville fx også af med *Kyrie eleison* i ”Nu bede vi den Helligånd”, men havde i øvrigt her svært ved at finde en passende erstatning, se N.F.S. Grundtvig, *Breve* bd. 2 (Gyldendal 1926), s. 360

bytter om på den femte og sjette strofe. Det ses tydeligst ved en direkte sammenligning:

<p>5. Der son des vaters Gott von ard eyn gast ynn der werlet ward Vnd furt vns aus dem iamer tal er mach vns erben ynn seym saal</p>	<p>5. Fattig kom du til jorden ned, adlede armod og usselhed, fattig du gjorde dig med flid, rige blev vi til evig tid.</p>
<p>6. Er is auff erden kommen arm das er vnser sich erbarm Vnd ynn dem hymel machet reych vnd seynen lieben engeln gleich</p>	<p>6. Konning er du blandt konger bedst; ånders konge blev støvets gæst, fører os op fra skyggedal hjem til sin lyse kongesal.</p>
<p>7. Das hat er alles vns gethan seyn gros lieb zu zeygen an Des frew sich alle Christenheyt vnd danck yhm des ynn ewickeyt.</p>	

Grundtvig har simpelthen ikke brug for den afsluttende strofe, for han har for længst ladet takken og lovprisningen klinge, ikke mindst med det ændrede omkvæd. Og med den udeladte strofe har han vel så fået ideen til at bytte om på de to resterende strofer og ladet salmen ende med det syngende vi's indtog i himlen, som hos Grundtvig bliver til en lys kongesal i modsætning til jorden, som her og i flere andre salmer kaldes en "skyggedal", forstået på den måde, at den kun er en skygge, men dog en skygge af himlen. Der er en kraftigere betoning af herligheden i Grundtvigs gendigtning: Kristus er hos Luther kommet arm til jorden for at forbarme sig over os, men hos Grundtvig er han kommet for at "adle" armod og usselhed, altså forny – eller *genføde* – menneskelivet. Der er en klar forestilling om menneskets *vækst* i kraft af Guds ord hos Grundtvig.⁴⁸ I fjerde strofe skildres det som en ny "op-

48 Se fx Svend Bjerg, *Gud først og sidst. Grundtvigs teologi* (Anis 2002), s. 89ff.

lysning” (et ord, som ikke findes i Luthers salme),⁴⁹ der gør mennesket i stand til at skimte Gud og ”kende som børn vor Fader blid”.

Salmens teologiske – eller ’dogmatiske’ – tyngdepunkt er den tredje strofe:

Den aller welt kreys nie beschlos der ligt ynn Maria schos Er ist eyn kindlin worden kleyn der alle ding erhelt alleyn.	Verden går i dit ledebånd, dig dog svøbte en kvindes hånd, du, som har skabt og styrer alt, blev dog på skød barnlille kaldt.
--	--

Grundtvig udtrykker næsten klarere end Luther en af de afgørende drivkræfter i Luthers kristologi – og i hans teologi i det hele taget – nemlig hans originale fortolkning og anvendelse af læren om egenskabernes gensidige udveksling, *communicatio idiomatum*.⁵⁰ Læren om Kristi to naturer – den menneskelige og den guddommelige ikke sammenblandet og heller ikke adskilt – fra Chalcedon i 451 udlægges på den måde, at alt, der gælder for den menneskelige natur i Kristus, også gælder for den guddommelige og vice versa. Gud blev korsfæstet, mennesket er til stede i brødet og vinen i nadveren, Jesus skabte verden osv.

I disputationen *De divinitate et humanitate Christi* fra 1540⁵¹ udfolder Luther læren om *communicatio idiomatum* eksplicit. Af bekendelsen, at Herren Jesus Kristus er sand Gud og sandt menneske (’to substanser i personens enhed’, tese 1), følger *communica-*

49 Grundtvig viderefører her en gammel teologisk tanke om, at Gud oplyser mennesket (*illumination*). Jeg har antydningvis forfulgt oplysningsbegrebet fra Steffens til Grundtvig i min tidligere omtalte prisopgave.

50 Se fx Kjell Ove Nilsson, “Communicatio Idiomatum as the Key to Luther’s Theology” i *Reformationer. Universitet – Kirkehistorie – Luther*. FS til Steffen Kjeldgaard Petersen (C.A. Reitzel 2006) eller Oswald Bayer, *Martin Luthers Theologie* (Mohr Siebeck 2007), s. 211.

51 Weimarer Ausgabe bd. 39-II, s 93-96.

tio idiomatum (tese 2). Man kan derfor sige, at mennesket har skabt verden, og at Gud er død (tese 4). Gud er død for os i mennesket Jesus, Gud blev menneske i Kristus, deri ligger frelsen. I store nadverskrift fra 1528 udtrykker Luther den samme tankegang sådan her ”wo du kanst sagen / Hie ist Gott / da mustu auch sagen / So ist Christus der mensch auch da.”⁵² Hvor Gud er, der er Jesus, som på Marias skød blev kaldt barnlille, og når vi møder mennesket Jesus, møder vi også Gud, himlens og jordens skaber. Det er julens budskab, som forkyndes i denne salme: ”ånders konge blev støvets gæst”. Det er vel i bund og grund det, den kristne tro drejer sig om, og derfor kan salmen også synges året rundt og ikke kun til juletid, hvor den naturligt hører hjemme.

Afslutning: Luther, Grundtvig og gudstjenesten

Vi har nu set tre eksempler på Grundtvigs gendigtninger af Luther. Grundtvig kan både være en kongenial oversætter, en fri gendigter og noget midt imellem. Det samme mønster ville vise sig, hvis man gennemgik yderligere af Grundtvigs Luther-gendigtninger i salmebogen såsom ”Med fred og fryd jeg farer hen” (DDS 133), ”Nu bede vi den Helligånd” (DDS 289),⁵³ ”I dødens bånd vor frelser lå” (DDS 220) og ”Behold os, Herre, ved dit ord” (DDS 337). Den lutrede streng er således i stand til at spille mere end én melodi, og det ville være uden hold i materialet at komme med alt for generelle betragtninger over forskellen mellem Luther og Grundtvig ud fra salmestoffet alene. I de foregående eksempler er der mest tale om kontinuitet, men med visse accentforskydninger.

Men for alligevel at sige noget om den åndshistoriske forskydning fra Luther til Grundtvig vil jeg afslutningsvis se på noget af det, der ikke findes eller ikke er kommet med i salmebogen, nem-

52 Weimarer Ausgabe bd. 26, s. 332.

53 Gennemgået i Thomsen, ”Luthers salmer i Grundtvigs prisme”.

lig fire salmer med en central placering i den reformatoriske gudstjeneste.

Luther foreslog i Deutsche Messe, at der til gudstjenestens indledning kunne synges af Salme 34, der begynder sådan her: ”Jeg vil prise Herren til alle tider, min mund skal altid lovsynge ham” (Sl 34,2). Thomissøns salmebog foreslår dog som nævnt Luthers ”Af dybsens nød” (eller en anden salme, som passer til dagen og teksterne), som er en gendigtning af Salme 130. For sammenlignings skyld anføres her første vers fra Thomissøns (s. 178f) til venstre, og den nuværende oversættelse (DDS 496) til højre:

Aff dybsens nød raaber jeg til dig, Herre Gud vilt du mig høre, Din naadsens Øern vent du til mig, min røst jeg nu framfører giffuer du paa vor gierninger act, at heffne Synden met din mact, O Herre huo kand det taale.	Af dybsens nød, o Gud, til dig mit bange råb jeg vender, bøj nådig øret ned til mig, hør bønnen, jeg opsender! Thi om du ville se derpå, hvad synd og uret vi begå, da måtte vi fortabes.
--	---

Når denne salme har været brugt som indgang, er gudstjenesten altså begyndt med en syndsbeholdelse og en bøn til Gud om at høre vores bønner og være nådig. Dermed er gudstjenestens tema slået an som et møde mellem det syndige mennesker og den nådige Gud, som er en hovedsag i den lutherske teologi, eksemplarisk udtrykt Veit Dietrichs kollekt i alterbogen. Thomissøns salmebog har tilføjet et sjette vers til salmen, som ikke fandtes hos Luther, og som heller ikke er med i den nuværende salmebog:

Gud Fader Søn oc den hellig Aand
 Hannem ville wi prise oc ære,
 Thi os hauffuer ingen frelst uden hand,
 Som wi aff Scrifften lære.
 Thi bør hannem loff oc tack allen
 Til euig tid foruden meen,
 Der til sige wi nu Amen.

Man kan mene om dette ekstra vers, hvad man vil, men betragtet som åbning af gudstjenesten føjer det en ekstra dimension til med lovprisningen af den treenige Gud og opfordringen til lov og tak i evighed og et afsluttende amen. Når Luther foreslår Salme 34 til indledning er det vel ud fra den tanke, at gudstjenesten skal begynde i lovprisningens tone. Grundtvig har ganske vist foretaget en kort gendigtning af Salme 130,⁵⁴ men med et andet versemål og indhold end Luther. Denne salme har forlæg hos en anden gendigtning af Salme 130 fra reformationstiden og findes som nr. 497 i salmebogen, men her står Grundtvig mærkeligt nok ikke som medforfatter, selvom han tydeligt har en finger med i spillet.⁵⁵ Til gengæld har Grundtvig skrevet en perlerække af lovsange, både frie salmer og gammeltestamentlige gendigtninger, til brug i gudstjenestens åbning og således fulgt Luthers tilskyndelse fra Deutsche Messe til at begynde i lovsangens tone. Som eksempel på dette kan anføres nr. 1, 3, 4 og 10 i den nuværende salmebog.

Det er blevet diskuteret livligt om, og i så fald hvordan, Grundtvigs syn på nadveren adskiller sig fra Luthers.⁵⁶ Uden at gå ind nærmere ind på det her kan man i hvert fald sige, at Grundtvig ikke på samme måde som Luther var optaget af den værdige nydelse af nadveren. Men interessant nok forsøgte han sig i 1837 med en ret trofast gendigtning af Luthers nadversalme, som blev brugt langt op i tiden under altergang, og hvor dette tema er centralt.⁵⁷ Det var dog ikke Grundtvigs gendigtning, der kom med i salmebøgerne, men F.L. Mynsters (DDS 461). Til gen-

54 Grundtvigs *Sang-Værk* bd. 4, nr. 228.

55 Jf. også Malling, *Dansk salmehistorie* bd. 2, s. 452.

56 Spørgsmålet blev stillet af Christian Thodberg i 1975 og besvaret med et rungende ”ja” af Regin Prenter i 1987 som en kommentar til Thodbergs udgivelse af Grundtvigs prædikener. Mange år senere blandede Leif Grane sig i debatten, se Leif Grane, ”Grundtvigs nadversyn – og Luthers” i *Dansk Teologisk Tidsskrift* 62/1 (1999).

57 Grundtvigs *Sang-Værk* bd. 1, nr. 384.

gæld står der en række andre af Grundtvigs nadversalmer i salmebogen med et anderledes fokus (DDS 455, 459, 466, 467), sådan at Grundtvigs 'nadversyn' mange steder er blevet indsunget i gudstjenesten. Og så har hans helt selvstændige gendigtning af det latinske *Agnus Dei*, "O du Guds lam" (DDS 439) fra og med 1912-ritualet (det nuværende ritual b) indtaget en helt central plads i nadverritualet – sunget på Thomas Laubs melodi.

En salme, som Grundtvig mig bekendt aldrig tog livtag med, var Luthers trosbekendelsessalme: *Vi tro, vi alle tro på Gud* (DDS 437). Luthers salme er en gendigtning af den nikænske trosbekendelse fra oldkirken, som i middelalderen kom ind som fast led i gudstjenesten, og i Luthers salmeform var fast indslag mellem evangelium og prædiken langt op i tiden, indtil den gik ud af brug.⁵⁸ Grundtvig kunne ikke fordrage den nikænske trosbekendelse, som han noget enøjet anså for at være en østkirkelig specialitet præget af læresætninger. I stedet var det den apostolske trosbekendelse, der for ham var et og alt, kirkens grundvold, fordi den ifølge ham udtrykker den oprindelige tro, som der er blevet døbt på. Derfor begyndte han at fremsige den fra prædikestolen, hvor den stadig lyder mange steder i dag. Ordlyden af den var for ham for vigtig til, at han forfattede en salme på vers, der kunne erstatte recitationen af den – men en del læredigte og salmer over den blev det dog til, hvoraf ingen i dag mig bekendt er i brug som gudstjenestesalme. Den mest almindelige praksis nu til dags er vist den, som ritualbogen foreskriver, at man synger eller fremsiger den apostolske trosbekendelse i prosaform på dåbens traditionelle plads i højmessen, altså mellem de indledende læsninger og evangeliet og prædikenen. Således understreges dåben og trosbekendelsen, som den lyder her, som menighedens fælles udgangspunkt. Det er for mig at se fuldt på linje med sagen i Grundtvigs

58 Se Peter Weinckes bog, *Vi tro, vi alle tro på Gud* (FKUV 2016).

såkaldte kirkelige anskuelse ('den mageløse opdagelse'). På den måde har Grundtvig fejlet Luther af banen i spørgsmålet om trosbekendelsens liturgiske funktion.

Med den afgørende betydning, Grundtvig tillagde dåben, kan det ikke undre, at han flere gange forsøgte at gendigte Luthers bibel- og frelseshistoriske dåbssalme "Christ unser Herr zum Jordan kam", som var røget ud af brug,⁵⁹ men uden at det lykkedes at få den med i salmebøgerne igen. Til gengæld er salmebogen fyldt med Grundtvigs dåbssalmer (især DDS 441-447), som alle har en oplagt liturgisk anvendelse i forbindelse med dåb. Således er hans helt egne personlige erfaringer med dåben også kommet ind som en fast del af mange gudstjenester med dåb, når man synger "Sov sødt, barnlille" (DDS 674), der i en meget heldig endelig bearbejdelse med mindre personligt præg er blevet en overordentlig vigtig bestanddel af den danske dåbsgudstjeneste og forståelse af dåben. Det er en glædelig historie, at Grundtvigs salmer kommer til sin ret, men man kunne dog godt udtrykke det fromme ønske, at den lutrede streng, der klinger med på bibel- og frelseshistorien, måske i fremtiden kunne lyde også ved dåben, så vi fejrer dåb og gudstjeneste i overensstemmelse med traditionen, hvor både Luther og Grundtvig bør indtage en central plads.⁶⁰

59 *Luthers salmer på dansk*, s. 383. Christian Thodberg har forsøgt at oversætte og rehabilitere salmen i bogen *Dåben og dåbsritualets historie* (Fønix 2017), s. 53ff som jeg har været med til at udgive, og til hvis tredje del der henvises for yderligere om Grundtvigs dåbssyn- og dåbssalmer.

60 Jeg har skrevet om dåben, herunder "Sov sødt, barnlille", i artiklen "Gudshusets dør. Overvejelser om dåben med udgangspunkt i Grundtvig" i *Studenterkredsen* 66/1 (2016), men henviser i øvrigt til Thodberg, op.cit., som jeg først fik kendskab til efter denne artikel.

Litteratur

- Jan Asmann, *Exodus* (CH. Beck 2015).
- Eric Auerbach, "Figura", ovs. Anton Jørgensen i *Transfiguration 1/2* (1999).
- Sune Auken (red.), *Ved lejlighed. Grundtvig og genrerne* (Forlaget Spring 2014).
- Oswald Bayer, *Martin Luthers Theologie* (Mohr Siebeck 2007).
- Svend Bjerg, *Gud først og sidst. Grundtvigs teologi* (Anis 2002).
- Svend Bjerg og Søren Holst, *Den gyldne harpe* (Alfa 2011).
- Gitte Buch-Hansen og Frederik Poulsen (red.), *Bibelen i gudstjenesten* (Det Teologiske Fakultet 2015).
- Marianne Christiansen (red.), *Lutherrosen. Essays om musik og poesi* (Folkekirkens ungdomskor 2017).
- Jean Danielou, *The Bible and the liturgy* (University of Notre Dame Press 1956).
- Danmarks og Norgis Kirke-Ritual 1685-1985* (Udvalget for Konvent for Kirke og Theologi 1985).
- Northrop Frye, *Creation & Recreation* (University of Toronto Press 1980).
- Kristoffer Garne, "Gudshusets dør. Overvejelser om dåben med udgangspunkt i Grundtvig" i *Studenterkredsen* 66/1 (2016).
- Kristoffer Garne, *Romantik og Kristendom belyst gennem Grundtvigs møde med Steffens* (Det Teologiske Fakultet 2016).
- Kristoffer Garne (red.), *Skriften alene? Fem perspektiver på det lutherske bibelsyn* (Fønix 2017).
- Leif Grane, "Grundtvigs nadversyn – og Luthers" i *Dansk Teologisk Tidsskrift* 62/1 (1999).
- N.F.S. Grundtvig, *Breve* bd. 2 (Gyldendal 1926).
- N.F.S. Grundtvig, *Sang-Værk* bd. 1-5 (Gad 1982, opr. Udgave 1944) + kommentarbind (Det danske forlag 1956-64).
- Hans Hauge, "Anmeldelse af Peter Balslev-Clausens *Det vingede ord*" i *Grundtvig-Studier* 1992.

- Else K. Holt og Kirsten Nielsen (red.), *Dansk kommentar til Davids salmer* bd. 1-3 (Anis 2009).
- Jørgen I. Jensen, *Den fjerne kirke* (Samleren 1995).
- Jørgen I. Jensen, "Auerbach og gentagelsen" i *Transfiguration* 1/2 (1999) (optrykt i *Mødepunkter* (Anis 2004)).
- Niels Jespersen, *Graduale 1573*, faksimileudgave (Samfundet Dansk Kirkesang 1986).
- J.A. Jungmann, *Missarum Solemnia. Eine genetische erklärung der römischen Messe* bd. 1 (Herder 1962).
- Thomas Kingo, *Samlede Skrifter* bd. 1 (DSL 1975).
- Steffen Kjeldgaard-Pedersen & Carl Axel Aurelius, *Martin Luther i lyset af hans breve* (Eksistensen 2017).
- Jørgen Kjærgaard, *Salmehåndbogen* bd. 1-2 (Det kgl. Vajsenhus 2003).
- Jørgen Kjærgaard og Ove Paulsen (red.), *Luthers salmer på dansk* (Eksistensen 2017).
- Martin Schwarz Lausten (udg.), *Kirkeordinansen 1537/39* (Akademisk Forlag 1989).
- Robin A. Leaver, *The Whole Church Sings. Congregational Singing in Luther's Wittenberg* (Eerdmans 2017).
- Martin Luther, *Skrifter i udvalg* bd. 2 (Gad 1963).
- Martin Luther, *Werke. Weimarer Ausgabe*.
- Martin Luther, *Die gantze Heilige Schrifft Deudsch*, udg. Hans Volz (Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt 1972).
- Anders Malling, *Dansk Salmehistorie* bd. 1-8 (J.H. Schultz Forlag 1962-1978).
- Erik A. Nielsen, *Den skjulte gudstjeneste* (Anis 1987, genudgivet 2011).
- Erik A. Nielsen, *Kristendommens retorik* (Gyldendal 2009)
- Erik A. Nielsen, *Thomas Kingo* (Gyldendal 2010).
- Kjell Ove Nilsson, "Communicatio Idiomatum as the Key to Luther's Theology" i *Reformationer. Universitet – Kirkehistorie – Luther*. FS til Steffen Kjeldgaard Petersen (C.A. Reitzel 2006).
- Peter Nørgaard-Højen (udg.), *Den danske folkekirkes bekendelsesskrifter. Tekst og oversættelse* (Anis 2004).

- Nils Holger Petersen, "Den senmiddelalderlige gudstjeneste og Luthers salmesangsreform" i *Martin Luthers psalmer i de nordiska folkens liv* (Arcus 2008).
- Jens Rasmussen, "Liturgi og tekster mellem statskirke og folkekirke" i *Kirkehistoriske Samlinger* 2012.
- Therese Bering Solten, *Troens øjeblik. Et tematisk, hermeneutisk og genreorienteret studie i N.F.S. Grundtvigs salmer* (Det Teologiske Fakultet 2014).
- Jørgen Sørensen, "Grundtvig og ældre dansk salmedigtning" i *Grundtvig-Studier* 1964.
- Hans Thomissøn, *Den danske Psalmebog 1569*, faksimileudgave (Samfundet Dansk Kirkesang 1997).
- Christian Thodberg, *Dåben og dåbsritualets historie* (Fønix 2017).
- Niels Thomsen, "Luthers salmer i Grundtvigs prisme" i *Martin Luthers psalmer i de nordiska folkens liv* (Arcus 2008).
- Holger Villadsen, *Folkekirkens gudstjenestereform 1992* (Books on Demand 2011).
- Peter Weincke, *Vi tro, vi alle tro på Gud* (FKUV 2016).